

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ՀԱՅԵՐԸ ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ԱՐԵՒԵԼՔԻ ՄԷՁ

ՀԱՄԱՐՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ԴԷՊԻ ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ԱՐԵՒԵԼՔ

Պատմութիւն մը ընել է նպատակս Սիւն-ի այս անձուկ էջերուն մէջ, այլ համառօտ տեղեկագիր մը և հաշուեփակը տասներեք տարիներու Հեռաւոր Արեւելք պաշտօնավարութեանս և ծառայութեանս ազգիս դարաւոր և պատկառելի մէկ հաստատութեանը, Հայ Եկեղեցւոյն և անոր միջոցաւ իմ ազգիս վտարանդեալ բեկորներուն՝ որոնք ցրուած կ'ապրին աշխարհի այդ հեռաւոր անկիւնները:

Չունենալով ձեռքիս տակ աճ այժմս որ և է նօթագրութիւն, որոնց ժամանման դեռ կը սպասեմ, յիշողութեանս թեւերով ետ պիտի սլանամ տասներեք տարիներ, որը կը դգամ թէ շատ աղաւաղուած է այսօր: Այսքան երկար տարիներ ետքը թուղթին կը յանձնեմ սոյն առաջին յօդուածս և յառաջիկայ յօդուածներուս համար կը յուսամ թէ ձեռքիս տակ կ'ունենամ իմ կարգ մը համառօտ նօթերս զորս օրագրի ձեւով պահած եմ Հեռաւոր Արեւելք ճամբորդելու օրէս մինչև վերադարձիս օրը, ի բաց առեալ պատերազմի երկու տարիներունը որ կորսնցուցած եմ, փոխադրութեանց ժամանակ իմ կարգ մը անձնական ուրիշ գիրքերուս և գոյքերուս հետ միասին:

Յառաջիկային եթէ Աստուած յաջողէ, մտադիր եմ գրելու պատմութիւնը այն Հեռաւոր Արեւելքի ցիր ու ցան Հայ գաղութին, որը կարծեմ թէ օգտակարութենէ զուրկ պիտի չըլլայ ապագայի Հայ գաղութներու պատմութեան համար իբրև պիտանի վաւերագիր մը, ներկայացնելով Հեռաւոր Արեւելքի Հայ գաղութը:

Պաշտօնավարութեանս առաջին չորս տարիներուն, կը տեղեկագրէի յաճախ նաև մակի ձեռք Ս. Պատրիարքին, որոնք Սիւն-ի

վերջին էջերուն մէջ տեղ կը տրուէր իմ բազրութեան կողմէ, «Ժողովեցէք զնշխարեալ բեկորս զի մի ինչ կորիցէ» վերտառութեամբ:

1937 Մարտ 17ին որ Մեծ Պահոց առաջին Չորեքշաբթին էր Երուսաղէմի համար, Արեւագալի ժամերգութեան «Առաջնորդեա մեզ» աղօթքը յուզուած սրտով և արցունքոտ աչքերով կարդալէ յետոյ, հըրաժեշտ կուտամ մեր վանքի պաշտպան Դիսազիւր Ս. Յակոբին և Մայր Տաճարին, Միաբանակից եղբարց և ուրիշ բարեկամներու ուղեկցութեամբ, դուրս կ'ելլեմ Սրբոց Յակոբեանց վանքէն, օծակից եղբայրներու հետ միասին ինքնաշարժ մը կը նստինք և կ'իջնենք Լիտտա կայարանը, ուր եկած էին նաև Եաֆայի մեր վանուց սիրելի տեսուչը Հոգ. Տ. Հայկազուն վրդ. տեղւոյն կարգ մը ազգայիններուն հետ, վերջին հրաժեշտը կուտանք բոլորին, փոխադարձ ողջագուրմամբ եւ շոգեկառք կ'առնենք գէպի Եգիպտոս:

Այդ օրը ամբողջ ճամբու ընթացքին մեղամաղձոտ ու յուզեալ վիճակ մը ունէի, կը բաժնուէի վերջապէս կեանքիս մէջ առաջին անգամ ըլլալով իմ սիրելի ընկերներէս, այն ծանօթ գէմքերէն և վայրերէն, որոնց ի տղայ տիոց վարժուած էի և կ'երթայի հեռու երկիր, մնալու մինակ ու անընկեր: Հովուական ցուպը ձեռքիս, կ'երթայի գէպի անձանօթ հորիզոններ, քսանեւօթ տարեկան անփորձ երիտասարդ մը, կը խորհէի թէ ի՞նչ պիտի ընեմ այդ անձանօթ երկրի մէջ, ի՞նչպէս պիտի կրնամ լսելի ընել տալ իմ տկար ձայնս այդ անկոխ երկրի մէջ տարահալած Լուսաւորչի փոքրիկ հօտին, որոնք տասնեակ տարիներով ցրուած ըլլալով օտարութեան մէջ, գրեթէ

անընտել պիտի ըլլային իրենց Մայրենի եկեղեցւոյ փարախին. ի՞նչ ուժով և հրաշքով պիտի կրնայի զանոնք մականդել ի մի տեղ. պիտի լսե՞ն, պիտի ճանչնա՞ն զիրենք կանչող հովուին ձայնը որ այնքան խորթացած և մոռցուած էր անոնց համար և կամ յուսահատ ու անյաջող փորձէ մը ետքը ետ պիտի դառնայի ձեռնունայն. այս խորհուրդներով պաշարուած և մտասոյզ կ'երթայի երբ եգիպտական սահմանին մօտ երկու հոգի զինուորական համազգեստով պաշտօնեաներ յանկարծ սթափեցուցին զիս, տոմսակս և անցագիրս պահանջելով. կառաչարի մէջ պաշտօնավարող ազգային մը, տեսնելով իմ ընկճուած վիճակս և կրօնականի սքեմս, մօտեցաւ ինծի և օգնեց ինձ ճամբու ընթացքին, պաշտօնական բուրձնէակերպութեանց համար, որը զիս շատ զոհ ձգեց և երախտապարտ կացոյց, և այդ բոլորէն զգացի որ Նախախնամութեան Աջը իմ վրաս է և կ'առաջնորդէ իմ քայլերս անձանթ ճամբաներու վրայ. Անցանք Բանթարան և երեկոյեան ժամը ութի տոնները, հասանք Փորթ-Սայիտ և պայուսակս յանձնելով Բուքի պաշտօնեայի մը, կ'առաջնորդուիմ պանդոկ մը. Ըստ յանձնարարութեան Սրբազան Պատրիարք Հօր, յաջորդ օրը Նախաճաշէն յետոյ գտայ Տիար Աթանասեանը որ Ս. Գիրքի Ընկերութեան տնօրէնն էր հոն, որ ինծի օգնէ ճամբորդութեանս համար անհրաժեշտ եղող պաշտօնական ձեակերպութեանց նաւային ընկերութեանց մօտ. Իսկոյն զիս փոխադրեցին պանդոկէն իրենց տունը, մինչև օրս դեռ կը յիշեմ զիրենք, այր և կին սքանչելի, հիւրամեծար և աղնիւ զոյգ մը, որ ինձ հոգ տարին ամէն կերպով, իբրեւ անփորձ երիտասարդ հոգեւորական ճամբորդի մը, ինչ որ երբեք պիտի չմոռնամ. Կ'ուզէի տեսնել Գահիրէն, շատ ժամանակ չունէի, երբ օր միայն ատոր համար. նոյն օրն իսկ մեկնեցայ դէպի Եգիպտոսի մայրաքաղաքը, առանց դժուարութեան գտայ Ազգային Առաջնորդարանը, Գեր. Տ. Մամբրէ Եպս. Սիրունեանը, որ յայնժամ Առաջնորդական Տեղապահ էր Եգիպտոսի, բարեացակամ, հաճոյակատար և համակ կեանք և եռանդ է կարծես այս եկեղեցականը, զիս համակեց իր խօսուն վառվռուն բնաւորութեամբը, իսկոյն յա-

ջորդ օրն իսկ առաջնորդարանի փարապանը տրամադրեց որ ինծի ընկերանայ, կարգ մը տեղեր տեսնելու համար, ինչպէս նաև Պր. Ալթունեան, որ յայնժամ անգամ Հոգաբարձութեան, պտըտցուց զիս երկու օր թանգարանը և կենդանաբանական պարտէզը, որուն հետ երուսաղէմ ծանօթացեր էինք իր ուխտաւորութեան շրջանին, ինչպէս նաև, Տէր և Տիկին Թուֆանեանները Տիկին Մարի Բամպուկճեանին հետ տարին Բուրքը և Սփինքսը տեսնելու. այսպէս թուշուի աչքերով դիտեցի այդ քաղաքին տեսնելու արժանի վայրերը երկու օրուան մէջ. Կիրակի օր Մադկազարդ էր նոր տոմարով և սակայն ես ժամանակ չունենալով հոն աւելի մնալու, պատարագի սկիզբին եկեղեցիէն ելայ և չոգեկառք առնելով վերադարձայ Փորթ-Սայիտ, Տէր և Տիկին Աթանասեանենց մօտ, ուր եւս անցուցի երկու օրեր, որովհետեւ նաւը ուշացաւ օր մը:

Իտալական Conte Resso, ովկիանոսի մեծ նաւ մըն էր 20-21 հազար թոննոց: Մարտ 23ին կէսօրէն յետոյ Տէր և Տիկին Աթանասեանները պղտիկ չոգեմակոյկով մը կը տանին նաւը, որ ճերմակ հսկայ քաղաք մըն էր կարծես, լեցուն ամէն կարգի և աստիճանի մարդոցմով. նաւի հիւրընկալ պաշտօնեան մեզ կ'առաջնորդէ փալիս մը ուր ինձմէ առաջ ուրիշ լատին քահանայ մը արդէն զետեղուած էր, պայուսակներս կը տեղաւորեմ իմ անկողնիս քով, կը ծանօթանամ Ֆրանչիսկեան այդ կրօնաւորին հետ որ Լեհացի մըն է և կ'երթայ իր պաշտօնավայրը Ժափոնի Եօքօ համաքաղաքը, հոն քրիստոնէութիւն քարոզելու, կամ կը վերադառնայ Եւրոպայի իր արձակուրդէն. առաջ եղած է Զինաստան, որով չինարէն լեզուն գիտէ և այժմ սկսած է Ժափոնեան սորվիլ. կը մտածեմ թէ արդեօք ես ալ պէտք պիտի ունենամ այդ լեզունները սորվելու:

Գիշերը կտրեցինք անցանք Սուէզի ջրանցքը, առտուն նախաճաշէն յետոյ կը նստիմ և կը սկսիմ նամակներ գրել Սրբազան Պատրիարք Հօր եւ հոգեւոր եղբայրներուս, տեսածներուս եւ ճամբորդութեանս շուրջ: Ապա կը ծանօթանամ այդ հսկայ նաւուն զանազան մասերուն. ընդարձակ ճաշասրահներ, կահաւորուած

սրահներ՝ հանգստաւէտ փափուկ աթոռներով, ծխելու ընդարձակ սենեակներ, պառեր, լոգարան, եկեղեցիի սրահ, նուազածուներ, խաղեր, շարժապատկերներ իրիկունները, պարեր, ռատիոյի լուրեր եւ վերջապէս ինծի համար բոլորովին նոր ու ծփուն աշխարհ մը այդ նաւին վրայ։ Իտալերէն լեզուն տիրապետող է հոս ճամփները մեծ մասամբ Իտալացի են։

Կարմիր Ծովու վրայ ենք, Փորթ-Սալիտէն յետոյ, առաջին անգամ ըլլալով նաւը կը խարսխէ Մասափա անուն նաւահանգիստը, ուր զրեթէ բոլոր Իտալացիները դուրս կ'ելլեն, երթալու և գրաւուած Եթովպիոյ զանազան մասերը աշխատելու, կամ միանալու իտալական ուժերուն որոնք դեռ կը շարունակեն կռուիլ։

Հակառակ զարնան եղանակին, հեղցուցիչ է տաք Կարմիր Ծովուն վրայ։ Իտալացիներու պարպումէն յետոյ, իմ ընկերս իրեն ուրիշ քաղաք մը գտաւ և ես մնացի միւսակ երեք հոգինոց քաղաքի մը մէջ։ Թէ և տաք բայց ճամբորդներէն շատերուն հետ։ Գացողները մեծ մասամբ առևտրականներ են, Եւրոպական մեծ հաստատութեանց պաշտօնեաներ և կամ անոնց ընտանիքները, որոնք կ'երթան միանալու ընտանիքի միւս անդամներուն և ոմանք կը վերադառնան պաշտօնատեղիները իրենց արձակուրդէն յետոյ, զանազան յարանուանութեանց պատկանող միսիոնարներ որոնք կը դիմեն Չինաստան կամ Ճափոն, Քրիստոնէական կրօնքը և Աւետարանը քարոզելու հեթանոս Արեւելքի մէջ։ Վերջապէս խայտարեղէտ բազմութիւն մը ամէն դասակարգէ և աստիճանէ. նաւը միջազային քաղաքի մը տպաւորութիւնը կը թողու վրաս իր բազմազգ և բազմալեզու մարդոց խառնուրդովը, բայց բոլորն ալ զրեթէ կը խօսին անգլիերէն, որով բարեկամ գտնելու գոյաւորութիւն չկար, այնպէս որ ես տակաւ առ տակաւ ծանօթացայ գերմանացի, իտալացի, անգլիացի, լեհացի միսիոնարներու հետ, ինչպէս նաև հնդիկ, չինացի և ճափոնցի մեծ առևտրականներու հետ, որոնք Եւրոպայէն կը վերադառնային ու անոնցմէ շատերը ի-

րենց այցեքարթերը տուին ի նշան բարեկամութեան։

Ահաւասիկ Պոմպէյ՝ Հնդկաստանի բերանը, հոս հասանք Փորթ-Սալիտէն ճամբայ ելլելէն տասն օր ետքը, այստեղ կը դիմեն Արեւելքէն և Արեւմուտքէն, աշխարհի ամէն կողմերէն զանազան մեծութեամբ և տարողութեամբ ամէն ազգի նաւեր, իրենց բեռները պարպելու և կամ բեռներ առնելու, պարպելու տանելու համար կարծես Հնդկաստանի բոլոր բարիքները գէպի օտար երկիրներ։

Իսկոյն դուրս կը նետուիմ նաւէն, մեզի տրուած չորս սուղ ժամերը օգտագործելու և տեսնելու Հնդկաստանի այդ հսկայ և փառաւոր քաղաքը և փնտռելու գտնելու հոն իմ ազգիս բեկորներէն գէթ քանի մը հոգի։ Քաղաքը շքեղ է, լայն պողոտաներով և փողոցներով բազմաշարի շէնքերով և պաշտօնատեղիներով վաճառականական հարուստ հաստատութիւններով, հանրակառքերու, ինքնաշարժերու անհատնում և անվերջ շարքերով. առաջին անգամն է որ այսքան մեծ և շքեղ քաղաք մը կը տեսնեմ Արեւելքի մէջ. նոյն իսկ Գահիրէն փոքր և աննշան կը մնայ Պոմպէյի պէս բազմամարտի և հարուստ քաղաքի մը քով։ Քաղաքը շինուած է Եւրոպական ոճով. բազմաթիւ քրիստոնէական եկեղեցիներ տեսայ այդ հեթանոս աշխարհի մէջ։ Նաւէն ելլելէս տասն վայրկեան յետոյ՝ արդէն Հայոց եկեղեցին եմ Մէթօ Սթրիթ կոչուած փողոցին վրայ. համեստ եկեղեցի մը։ Վեր կը բարձրանամ երիցատունը, զիս կը դիմաւորէ երիտասարդ և հաճելի դէմքով տղայ մը որ քահանային զաւակն էր, իսկոյն դուրս կ'ելլէ քահանան, երկուքն ալ նոր Զուղայէն եկած. ընտանիքի միւս անդամները մնացեր են հայրենիք. ներս կը մտնենք. արդէն թէյը պատրաստ դրուած էր սեղանի վրայ. կը հարցնեմ թէ ինչքան հայեր կան այս քաղաքի մէջ — 50-60 հոգի, մաս մը տաճկահայեր, մաս մըն ալ պարսկահայեր, կը զբաղին արհեստներով և զանազան ընկերութեանց գրասենեակները կը պաշտօնավարեն և քիչ թուով ալ ոսկերիչ և գոհարավաճառներ կան կ'ըսէ տէրհայրը. պղտիկ զաղութ մը որուն ազգային գործունէութիւնը կը դառնայ միայն եկեղեցիին շուրջ։ Եկեղեցին մասամբ ապա-

հովուած է եկեղեցապատկան հասութեաբեր կալուածներով, որպէս զի ժողովուրդի վրայ միշտ բեռ չըլլայ և եկեղեցին պահէ իր անկախութիւնը: Մէկ բաժակ թէյ ընդունելէ յետոյ, վար կ'իջնանք. բակի մէջ կը տեսնեմ հայերէն գրերով գերեզմանաքարեր. եկեղեցին անունը Ս. Պետրոս է, շինուած մօտաւորապէս մէկ ու կէս դար առաջ: Երկտասարդը իր ֆօսալով կը լուսանկարէ մեզ բակին մէջ ու կը բաժնուինք:

Քաղաքի մէջ աչքի կը զարնեն իրենց տարօրինակ թաղիքէ գլխարկներով ֆարսիները: Այդ Եւրոպականացած քաղաքի վեհաշուք երեւոյթին հակապատկեր կը կազմեն տեղւոյն հնդիկ բնիկները իրենց խեղճ ու թշուառ երեւոյթներովը, ամէն մէկ հնդիկին ճակատին կարմիր դրօշմ մը կայ որ թերեւ իրենց կրօնական ինչ ինչ աղանդներու պատկանած ըլլալը կը ցուցնէ: Ուրախ եմ վերջապէս որ հոն գէթ հայ եկեղեցի մը և եկեղեցական մը կրցայ տեսնել: Ինքնաշարժով պզտիկ շրջան մը ընելէ ետք, կը վերադառնամ նաւ. քարափին վրայ կայ նամակատունը. անկէ կը գնեմ քարթեր և Միաբանակից եղբայրներուս կարճ կը տեղեկացնեմ Հնդկաստան հանդիպիս, ինչպէս նաեւ Ա. Պատրիարքին աւելի երկար նամակ մը, հոն հանդիպած ըլլալս և տեսածներս տեղեկագրելով:

Երեք օր ետքը կը հասնինք Քօլումպօ քաղաքը Սէյլան կղզիի վրայ, տասնեակ մղոն ծովուն բացերէն զիշերուան մէջ կը կարդացուի եզերքին վրայ ելեքտրական կարմիր լոյսերով ամէն ուպէ գրուող և մարուող սա բառերը՝ Lipton Tea, ամենանշանաւոր թէյին հայրենիքը. եզերք կ'ելլենք չոգեմակոյկով մը, քաղաքը օժտուած է ասֆալթի լայն պողոտաներով. հոս առաջին անգամ կը հանդիպիմ մարդատար երկանիւ թիթե կառքերու որոնք կը քաշուին մարդերէ: Ինծի ընկերացող լատին վարդապետին հետ ինքնաշարժ մը կ'առնենք և կ'երթանք իրենց ֆրանչիսկեան միսիօնարական հաստատութիւնը, զոր տեսնելէ յետոյ, վարդապետի մը ընկերակցութեամբ մէկ ու կէս ժամ ինքնաշարժով պտոյտ կ'ընենք քաղաքին զանազան մասերը. կ'երթանք նամակատունը նամակներ ձգելու համար, և ապա մարդաքարչ կառքով մը քարափ՝ որ շատ հեռու էէն:

Այստեղ թէյի անծայրածիր տնկարաններ և վաճառականական զանազան ընկերութեանց պատկանող մեծ տուներ կան:

Հոս հայ չգտայ. չողչողուն, արեւոտ և արեւադարձային բուսականութեամբ ճոխ կղզի մըն էր, ուր կար անգլիական ընդարձակ և հարուստ աղւմբը ծովեզերքի վրայ, պուտտայական մեծ մահեան մը, բարձրաբերձ և բազմազխտանի քարերով յօրինուած աշտարակով, որուն մէջ կ'աւզօթէին խայտարղէտ բազմութիւններ: Խօրունկ ու միստիք նայուածքով, մարդարէատիպ պրահմաններ, որոնք այնքան տպաւորիչ են, հակառակ իրենց թշուառ արտաքինին: Ամբողջ հեթանոս աշխարհի մը դուռներուն առջև կը գտնուինք. այս առաջին տեսարանն է որ այնքան սարսուռազգեցիկ ու տարօրինակ տպաւորութիւն մը կը թողու վրաս: Արդարեւ կ'արժէ տեսնել Արեւելքը իր հնարոյր հաւատալիքներու և քաղաքակրթութեան պատմութեան մէջ պարուրուած, վերապրելու համար մեր նախահայրերու հեթանոս կեանքը: Հընդկաստանը դեռ օրրանն է շատ մը հին կրօնքներու, Պուտիզմի, Պրահմանականութեան, Զրադաշտի, Հինտուիզմի և ուրիշ զանազան կրօններու: Մենք միայն թուշունի նայուածքով կը տեսնենք ու կ'անցնինք այս ազգերու և կրօններու օրրանը եղող պատմական վայրերէն, սակայն մտածումն ու երեւակայութիւնը զմեզ կը տանին շատ հեռունները, կ'արժէ զանոնք տեսնել իրենց մանրամասնութեան և բոլոր երեսներուն մէջ: Մենք սակայն անցորդ մըն ենք և տարբեր նպատակի է որ կը դիմենք: Մեր ըրածը ճամբու նօթեր են միայն:

ԱՍՈՂԻԿ ՎՐԴ.

(Շարունակելի)

